

UDC 338.264

Л. Сергеева

доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри університетської
та професійної освіти і права ДВНЗ
«Університет менеджменту освіти»
НАПН України

**ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ У КОНТЕКСТІ
ІНСТИТУЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОГО
НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ**

***Анотація.** Автор аналізує різні підходи до теоретичного визначення диверсифікації, як якісно нового соціально-педагогічного явища, з точки зору необхідності реалізації сучасної парадигми освіти, що передбачає, перш за все, демократизацію і соціалізацію освітнього процесу, орієнтованого на особистість, озброєння фахівця методикою передбачення й проектування можливих наслідків майбутньої професійної діяльності, пов'язані з реформуванням системи профтехосвіти.*

Доводячи, що диверсифікація є одним із напрямків реформування системи профтехосвіти, яка проявляється у її багаторівневості, у гнучкості та варіативності освітніх програм професійної освіти і навчання, автор подає структуру диверсифікації неперервної професійної підготовки кваліфікованих робітників у ПТНЗ, визначає основні напрями розвитку диверсифікаційних процесів у професійній освіті та навчанні на сучасному етапі.

***Ключові слова:** неперервна професійна освіта, диверсифікація, управління розвитком, професійно-технічний навчальний заклад.*

Л. Сергеева

**ДИВЕРСИФИКАЦИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В
КОНТЕКСТЕ ИНСТИТУЦИОННОГО РАЗВИТИЯ
ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ**

***Аннотация.** Автор анализирует различные подходы к теоретическому определению диверсификации, как качественно нового*

социально-педагогического явления, с точки зрения необходимости реализации современной парадигмы образования, предусматривает, прежде всего, демократизацию и социализацию образовательного процесса, ориентированного на личность, вооружение специалиста методике предвидения и проектирования возможных последствий будущей профессиональной деятельности, связанные с реформированием системы профтехобразования.

Доказывая, что диверсификация является одним из направлений реформирования системы профтехобразования, которая проявляется в её многоуровневости, в гибкости и вариативности образовательных программ профессионального образования и обучения, автор подаёт структуру диверсификации непрерывного процесса профессиональной подготовки квалифицированных рабочих в ПТУЗ, определяет основные направления их развития в профессиональном образовании на современном этапе.

Ключевые слова: *непрерывное профессиональное образование, диверсификация, управление развитием, профессионально-техническое учебное заведение.*

L. Sergejeva

**REGIONAL LABOUR MARKET STUDIES AS AN INSTRUMENT
FOR MANAGING THE DEVELOPMENT OF VOCATIONAL
EDUCATION AND TRAINING INSTITUTIONS**

Annotation. The article deals with the need for VET institutions to conduct studies of the regional labour market as segmentation becomes the key instrument in the competition among VET institutions for future students.

Forecasting the development of labour market is an important instrument for active dialogue between VET institutions and social partners as well as for cooperation with regional employment centres. It is also a key prerequisite for improving the functional efficiency of VET institutions.

Key words: regional labour market; forecasting the development; regional employment centre; development; vocational education and training institution.

Вступ. Одним із напрямів реформи системи професійної освіти є диверсифікація, яка є складним соціально-педагогічним явищем і віддзеркалює формування нової освітньої парадигми, яка більше орієнтована на особистість, ніж на виробництво. Необхідність реалізації сучасної освітньої парадигми, яка передбачає демократизацію освітнього процесу, орієнтовану на особистість, озброєння фахівця методологіями творчої діяльності, проектування, передбачення результатів професійної діяльності, тісно пов'язані з реформуванням системи професійно-технічної освіти (далі – ПТО) та з неминучими процесами диверсифікації.

Розвиток процесу диверсифікації має на меті приведення системи ПТО у відповідність до вимог ринкових відносин, принципів альтернативності й варіативності, забезпечення якості профтехосвіти, що є умовою потреби кваліфікованого робітника на ринку праці. Диверсифікація характеризується здатністю системи ПТО до швидкої перебудови, необхідністю врахування потреб суспільства до результатів діяльності освітніх систем. Адже система ПТО сьогодні поступово набуває рис проектування людиною свого власного життя, здійснення задумів, ідей, планів.

Інноваційний характер диверсифікації, прискорений розвиток процесів інновацій в усьому світі робить актуальним дослідження саме динаміки диверсифікаційних процесів та моделювання диверсифікації на підставі процесного підходу. Узагальнене та власне визначення поняття «диверсифікація» та «процес диверсифікації» дозволяє більш чітко досліджувати ці явища.

Постановка та актуальність проблеми. Фундаментальні теоретичні положення застосування стратегії диверсифікації наведено у працях відомих зарубіжних учених: І. Ансоффа, М. Портера, А. Томпсона, Я. Мондена, Ф. Котлера, А. Шнейдера та ін. Значний внесок у розвиток теорії та практики управління диверсифікацією зробили вітчизняні дослідники: О. Білоус, В. Білошапка, М. Белопольський, О. Гаврилюк, Г. Загорій, С. Ілляшенко,

Т. Маркова, Б. Король, М. Мінковська, Г. Климко, М. Корінько, К. Салига, Р. Тян та ін.

Аналіз наукових джерел з питань реформування та модернізації вищої і професійної освіти в Україні (В. Андрущенко, А. Алексюк, В. Бондар, Г. Кільова, В. Куценко, Т. Ломакіна, О. Ляшенко, О. Мороз, Н. Ничкало, В. Олійник, В. Сидоренко, Л. Шевченко, М. Ярмаченко та ін.) дає можливість зробити висновок, що системоутворюючим чинником професійної освіти має стати її різноманітність, різнобічний розвиток і глибока інтеграція всіх освітніх підсистем і процесів. Недостатнє теоретичне обґрунтування, а також практична значущість стратегії диверсифікації саме у професійній освіті зумовлюють актуальність теми нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Диверсифікація пройшла тривалий шлях розвитку і досліджень паралельно з розвитком ринкового господарства. Ще у 20-ті роки минулого століття А. Чандлер провів дослідження початку процесів диверсифікації в кампанії Du Pont й General Motors. Найбільш відчутний розвиток диверсифікація отримала в більшості країн у середині 50-х років, коли уперше дало про себе знати (з різною гостротою в окремих країнах) відносно вичерпання внутрішніх джерел зростання ефективності виробництва.

Словник іншомовних слів пояснює термін диверсифікація (від лат. *diversus* – різний, віддалений і фікація) – одна з форм концентрації капіталу в умовах науково-технічної революції; процес диверсифікації полягає в тому, що фірми, прагнучи вистояти в умовах нерівномірного розвитку економіки, проникають у нові для себе галузі й сфери, розширюють асортимент товарів і послуг, поступово перетворюючись на багатогалузеві комплекси¹. Дослідження підходів до теоретичного визначення диверсифікації дозволяє стверджувати, що єдина точка зору про зміст цього питання відсутня. Аналіз

---

¹ Скідіна О. Л. Соціальні технології в управлінні закладами освіти: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня докт. соціол. наук : спец. 22.00.06 «Спеціальні та галузеві соціології» / О. Л. Скідіна. – К, 2001. – 44 с.

дослідження, проведеного М. Корінько, дозволив виявити деякі розбіжності щодо визначення самого поняття диверсифікація¹.

Вчені І. Ансофф, С. Каташев, А. Постанов, А. Локшина, С. Попов, С. Оборська, Е. Йошинара, А. Сакума, К. Ітамі та ін. диверсифікацію відносять до набору стратегій, тому вона входить до стратегічного рівня управління підприємством, фірмою, закладом, організацією і трактується як стратегія проникнення у нові сфери діяльності, раніш не характерні для них.

Дослідники цієї проблеми Г. Амстронг, Ф. Котлер, Н. Куденко, Р. Фатхутдинов, Х. Хергшген та інші вважають диверсифікацію однією з маркетингових стратегій. На їх погляд, диверсифікація – стратегія розробки і випуску нової продукції для нових ринків.

На думку З. Боді, Р. Мертовна, П. Верчено, В. Тамбовцева, Р. Качалова, Е. Стоянова, диверсифікація є одним із методів управління ризиком. Диверсифікація – це різноманіття форм діяльності, видів товарів і послуг, груп фінансових інструментів, які використовуються з метою мінімізації ризиків². [2, с. 12] Розглянемо декілька типових визначень та проаналізуємо їх з точки зору того змісту, який вони несуть у собі.

1. Диверсифікація (від лат. *Diversificatio*) – зміна, розмаїтість. У широкому розумінні – розширення господарської діяльності в нові сфери.

2. Диверсифікація – розширення номенклатури товарів, вироблених підприємством, спрямованим на одержання економічної вигоди від комбінування виробництва.

3. Диверсифікація – одночасний розвиток багатьох, не зв'язаних один з одним видів виробництв, розширення обсягів діяльності.

4. Диверсифікація – одна з форм концентрації капіталу, пов'язана з проникненням раніше спеціалізованих фірм в інші галузі виробництва, сфери послуг тощо.

---

¹ Корінько М. Д. Диверсифікація: теоретичні та методологічні засади : Монографія. / Корінько Микола Данилович. К.: ННЦ ІАП, 2007. – 488 с.

² Корінько М.Д. Диверсифікація як стратегія розвитку / М. Корінько //Актуальні проблеми економіки. 2006. – Вип. 5 (59). – С.12–17.

5. Диверсифікація – це розширення діапазону діяльності підприємства за межі основного бізнесу; проникнення їх в інші галузі виробництва й на ринки нових товарів і послуг, найчастіше прямо не пов'язані з основною сферою їхньої діяльності.

6. Диверсифікація – стратегія маркетингу, направлена на нові види діяльності фірми поза межами основного бізнесу.

7. Диверсифікація – розподіл тих грошових капіталів, що вкладаються в економіку або кредитуються, між різноманітними об'єктами з метою зниження ризику втрат і в надії одержати більш високий дохід.

8. Диверсифікація – це інноваційний процес розширення господарської активності організації в нові сфери діяльності з метою зниження ризиків самої діяльності.

9. Диверсифікація – різноманітність, різносторонній розвиток; розширення активності великих фірм, об'єднань, вихід за межі основного виду діяльності¹.

Отже, диверсифікація – це інноваційний процес різностороннього розвитку господарюючого суб'єкта шляхом перерозподілу ресурсів, проникнення в інші галузі виробництва та на ринки нових товарів і послуг з метою зниження ризиків та збільшення доходу².

При всій важливості проведених досліджень окремі аспекти проблеми застосування стратегії диверсифікації потребують подальшого вирішення, зокрема: визначення місця диверсифікаційного процесу в системі взаємовідносин, визначення специфіки ризикових ситуацій при диверсифікації, опрацювання методик розрахунку ефективності інвестицій при диверсифікації. Крім того, залишаються недостатньо опрацьованими питання розробки та застосування організаційно-економічного механізму

---

¹ Корінько М. Д. Диверсифікація: теоретичні та методологічні засади : Монографія. / Корінько Микола Данилович. К.: ННЦ ІАП, 2007. – 488 с.

² Корінько М.Д. Диверсифікація: оцінка ефективності / М. Корінько //Актуальні проблеми економіки. 2002. – №10. – С. 29–33.

управління диверсифікацією у навчальних закладах, зокрема професійно-технічних, які тісно наближені до виробництва промислового, сільськогосподарського та інших видів підприємств.

Необхідність реалізації сучасної парадигми освіти, що передбачає, перш за все, демократизацію і соціалізацію освітнього процесу, орієнтованого на особистість, озброєння фахівця методикою передбачення й проектування можливих наслідків майбутньої професійної діяльності, пов'язані з реформуванням системи профтехосвіти, з процесами її диверсифікації, цього *якісно нового соціально-педагогічного явища*.

Одним із демократичних завоювань в освіті є диверсифікація, сутність якої полягає у розмаїтті можливостей та варіантів здобуття освіти, надання особистості права самостійно формувати свою освітню траєкторію з урахуванням інтересів, нахилів і необхідності. На думку М. Куак (Mary Kwak), диверсифікація може бути найкращим засобом, за допомогою якого організація може досягти того, щоб їхні можливості відповідали ринку¹⁰.

Погоджуючись, важливо відмітити, що диверсифікація є одним із напрямків реформування системи профтехосвіти, яка проявляється також у її багаторівневості, у гнучкості та варіативності освітніх програм професійної підготовки. Варіативність освіти передбачає реагування на зміни зовнішнього середовища, і як наслідок – диверсифікація навчальних програм професійної підготовки, наприклад «Освіта на основі результатів». Представляючи собою складне соціально-педагогічне явище, диверсифікація відображає формування нової освітньої парадигми, яка має значну орієнтацію на особистість. Вона характеризується підвищенням міри гнучкості освітньої програми, її здатністю до швидкої перебудови, необхідністю урахування збільшених вимог суспільства до результатів діяльності освітніх систем.

---

¹⁰ Kwak Mary. Technological Acquisitions and the Innovation Performance of Acquiring Firms: A Longitudinal Study. MIT Sloan Management Review, Winter 2002, Vol. 42 No.2. Режим доступу: <http://www.executive.ru/knowledge/announcement/338617/>. Заголовок з екрану

Аналізуючи тенденції розвитку сучасної освіти, Є. Пінчук виділяє два глобальних процеси, які, «з одного боку, протистоять один одному, а з іншого – взаємозв'язані та доповнюють один одного. Це процеси диверсифікації та інтернаціоналізації освіти». Диверсифікація пов'язана з організацією нових освітніх установ, з додаванням освітніх функцій суспільним установам, із введенням нових напрямів навчання, нових курсів і дисциплін, створенням міждисциплінарних програм. Змінюються процедури набору студентів, методи та прийоми навчання. Реорганізуються система управління освітою, структура навчальних закладів і порядок їх фінансування⁸.

Називаючи чинники, що викликають диверсифікацію освіти (розвиток економіки, еволюція ринку праці, прогрес науки і техніки, розповсюдження навчального процесу на нові верстви населення, розосередження населення по території країни, зміна цінностей і пріоритетів у суспільстві, підвищення освітнього і культурного рівня населення), О. Купцов підкреслює, що в найзагальнішому вигляді диверсифікація освіти обумовлена двома основними причинами: по-перше, зміною суспільних потреб у рівні розвитку людей, а по-друге – зміною індивідуальних потреб людей⁴.

Для успішного розвитку суспільства система освіти повинна задовольняти потреби, що змінюються, передбачати їх і адаптуватися до них. Процес диверсифікації визначає різноманітність національних освітніх систем і націлений на збереження культурної своєрідності кожної нації: її історії, мови, мистецтва, літератури, традицій та звичаїв⁵. Гнучкість змісту освіти розуміється як можливість її оперативної перебудови з урахуванням умов, які склалися об'єктивно при збереженні відповідності державним освітнім стандартам та орієнтації діяльності навчальних закладів на комплексний соціально-економічний розвиток регіону, місцевого ринку

---

⁸ Пінчук Є. А. Концептуальні основи та тенденції розвитку безперервної освіти / Є. А. Пінчук // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2011. Випуск 1. – С. 72.

⁴ Купцов О. В. Непрерывное образование и его структура / О. В. Купцов // Высшее образование в Европе. – 1991. – Т. 16, № 1. – С. 29–32.

праці. Розвиток процесу диверсифікації вимагає приведення системи освіти у відповідність до вимог ринкових відносин, принципів альтернативності і варіативності, забезпечення якості освіти, що є однією із найважливіших умов щодо запиту фахівця на ринку праці.

Здійснений у процесі нашого дослідження аналіз літератури показав, що диверсифікація розглядається у якості однієї з головних світових тенденцій розвитку освіти багатьма вченими: загальнопедагогічного принципу розвитку неперервної освіти (Т. Ломакіна, Т. Мангер); процесу й результату творення системи неперервної професійної освіти у різних галузях (А. Сеселкин, Т. Сумская); умови професійної підготовки (В. Ростовцева). Процеси диверсифікації торкаються різних рівнів сфери освіти: рівень інституціалізації системи професійної освіти, вищої освіти, освітніх структур й програм, діяльності навчальних закладів (Ф. Альтбах В. Байдеко, С. Виноградова, Т. Ломакіна, О. Новіков, Т. Хюсен, та ін.)

Вплив світових тенденцій розвитку професійної освіти на стан підготовки кваліфікованих робітників у ПТНЗ дозволяє сформулювати та обґрунтувати принципи диверсифікаційного процесу в управлінні розвитком ПТНЗ, враховуючи сучасні тенденції розвитку системи ПТО: принцип цілісності, доступності, неперервності, гнучкості, відкритості, професійної адекватності, диференціації, інтеграції, типізації, структуризації. Т. Ломакіна у своєму дослідженні визначила такі принципи диверсифікації професійної освіти: принцип відповідності, якості, особистісної направленості й свободи вибору⁶. У відповідності до принципів диверсифікації неперервної професійної освіти і навчання, її диверсифікована система характеризується багатопрофільністю (принципи професійної адекватності та типізації), багатоступеневістю (принципи професійної адекватності та стандартизації),

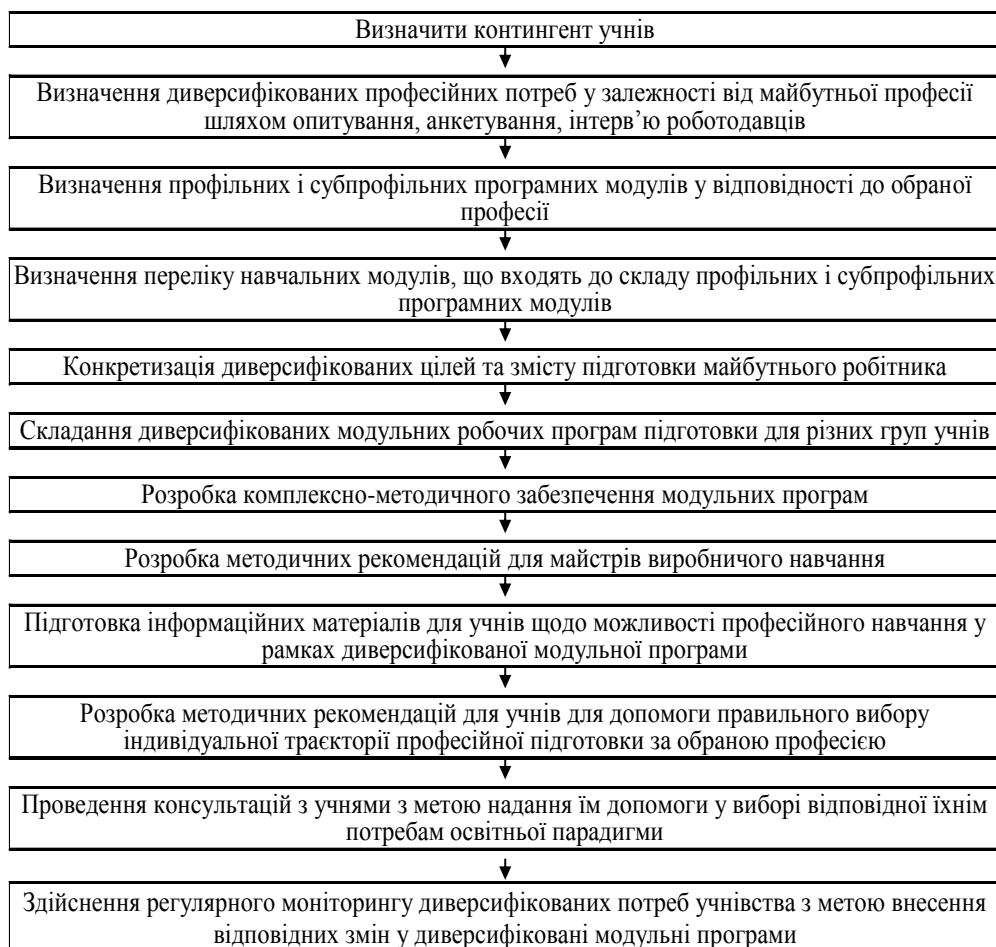
---

⁵ Ломакіна Т. Ю. Диверсификация непрерывного образования. – М.: ИТОП РАО, 2003. – 287 с.

⁶ Ломакина Т. Ю. Педагогические технологии в профессиональных учебных заведениях : Монографические исследования: педагогика / Т. Ю. Ломакина, М. Г. Сергеева – М.: Academia, 2008. – 288 с.

диференційованістю (принцип диференціації), ієрархічністю структури (принцип структуризації), варіативністю (принцип гнучкості неперервності та доступності), наступністю (принцип наступності), безперервністю (принципи безперервності, гнучкості, відкритості), багатолінгвальністю (принцип доступності та багатолінгвальності), інтегральністю (принцип інтеграції), цілісністю (принципи цілісності, професійної адекватності та наступності) та відкритістю (принцип відкритості).

Схема диверсифікації неперервної професійної освіти і навчання кваліфікованих робітників у ПТНЗ (рис. 1) є ієрархічною і включає інваріантну і варійовану частини, обов'язкові та додаткові модулі, програмні та навчальні модулі (відповідність до кінцевої або проміжної мети ступені підготовки), програмні профільні та субпрофільні модулі (відповідність профілю або субпрофілю підготовки).

Рис. 1. Технологічна схема диверсифікації неперервної професійної освіти і навчання кваліфікованих робітників у ПТНЗ

Основними напрямками розвитку диверсифікаційних процесів у професійній освіті на сучасному етапі є такі: проведення маркетингу ринку праці, ринку освітніх послуг, розробка способів оперативного і стратегічного реагування на його зміни; модернізація змісту професійної освіти, технологій професійного навчання та підготовки фахівців, системи управління якістю професійної освіти; удосконалення механізмів посилення виробничо-практичної підготовки фахівців у відповідності з потребами регіональних ринків праці; розробка та впровадження системи відслідковування (моніторингу) трудової успішності (працевлаштування) випускників; залучення роботодавців до розробки навчальних програм; сучасне оновлення моделей професійного профілю фахівця у відповідності із очікуванням регіонального ринку праці; створення умов для формування (з урахуванням регіональних умов, можливостей ПТНЗ) особистості фахівця, який є конкурентоспроможним, володіє професійною та соціальною мобільністю.

Важливо відмітити, що традиційні методи управління вже не відповідають сучасним потребам, а це вимагає застосування нових підходів. Характеризуючи шляхи виживання професійно-технічних навчальних закладів у складних ринкових умовах господарювання, В. Олійник, В. Медведь вказали на диверсифікацію діяльності, тобто її розмаїтість, зумовлену появою інших напрямків виробництва продукції і надання послуг. Економічний зміст диверсифікації полягає в тому, що коли один або декілька напрямів, які мають перспективу, можуть бути на цей період збитковими, то ці збитки мають бути прибутками для інших напрямів. Для ПТНЗ це може бути відкриття нових дефіцитних професій на комерційних засадах, надання різноманітного виду платних послуг силами педагогічного колективу й учнів (окрім оренди приміщень), організація виробництва найпростіших видів продукції або напівфабрикатів на давальницькій сировині, надання будь-яких

видів торгово-посередницьких та інших послуг на період економічної кризи⁷. Суттєвою характерною рисою системи ПТО стала диверсифікованість (багатопрофільність, багатофункціональність, багаторівневність, тощо), що забезпечує їй можливість гнучко реагувати на швидкозмінні зовнішні умови й виклики, адекватно адаптуватися з урахуванням змінних вимог ринку праці. Система забезпечення якості ПТО базується на наступних основних компонентах: удосконалення управління ПТНЗ; підвищення педагогічних та професійно-технологічних навичок викладачів та майстрів виробничого навчання ПТНЗ; забезпечення відповідності навчальних планів та програм вимогам ринку праці; створення інклюзивного освітнього середовища та забезпечення гендерної та соціальної рівності й справедливості.

Диверсифікація професійно-технічної освіти розуміється нами як науково-обґрунтований спосіб реалізації ідеї неперервності у професійній освіті шляхом створення умов для різноманітності освітніх траєкторій, які забезпечуються наявністю варіативних навчальних програм з урахуванням індивідуальних можливостей, потреб і здібностей особистості, які реалізуються в різних типах професійних навчальних закладів.

Диверсифікація розглядається як розширення видів діяльності системи професійної освіти і набуття нових, не відповідних їй раніше форм та функцій. Процес диверсифікації професійної освіти привів до суттєвих змін у змісті підготовки фахівців: розробка професійних стандартів, докорінне оновлення змісту і структури соціально-економічних й гуманітарних дисциплін, віддзеркалювання у навчальних планах галузевого і регіонального компонентів тощо.

Висновок. Отже, проведений нами аналіз відповідності навчальних планів та програм професійного навчання вимогам регіонального ринку праці

---

⁷ Олійник В. В. Цільове управління професійно-технічними навчальними закладами в ринкових умовах : навчальний посібник / В. В. Олійник, В. В. Медведь / За ред. Г. А. Дмитренка. – К. : [ЦПППО], 2002. – 68 с. : іл. – Бібліогр.: с. 57.

показав, що незважаючи на те, що навчальні плани та програми в Україні є типовими і мають дотримуватися загальнодержавних стандартів, існує можливість врахування в них регіонального компоненту та потреб роботодавців. Це має забезпечуватися як через внесення відповідних змін до варіативної частини навчальних планів, так і через зміну підходів до планування змісту навчальних програм, викладання, проведення виробничого навчання тощо. Диверсифікація профтехосвіти визначає вектор розвитку ПТНЗ, є одним із напрямів його розвитку та необхідною умовою забезпечення її неперервності та розглядається як процес і як результат розвитку навчального закладу.

Результати нашого дослідження свідчать про необхідність вдосконалення існуючого механізму взаємодії ринку освітніх послуг та ринку праці. Це питання слід вирішувати спільними зусиллями зацікавлених центральних органів виконавчої влади, соціальних партнерів, роботодавців, наукових установ, ПТНЗ. Актуальним є відпрацювання в цьому процесі механізму ліцензування навчальних закладів, прогнозування потреби в кадрах і визначення на цій основі обсягів підготовки у ПТНЗ. Як показує зарубіжний досвід, маркетингові служби, що вивчають потреби ринку праці, вимоги роботодавців, мають стати невід'ємною складовою навчального закладу.

Література:

1. Корінько М. Д. Диверсифікація: теоретичні та методологічні засади : Монографія. / Корінько Микола Данилович. К.: ННЦ ІАП, 2007. – 488 с
2. Корінько М.Д. Диверсифікація як стратегія розвитку / М. Корінько //Актуальні проблеми економіки. 2006. – Вип. 5 (59). – С.12–17.
3. Корінько М.Д. Диверсифікація: оцінка ефективності / М. Корінько //Актуальні проблеми економіки. 2002. – №10. – С. 29–33.

4. Купцов О. В. Непрерывное образование и его структура / О. В. Купцов // Высшее образование в Европе. – 1991. – Т. 16, № 1. – С. 29–32.
5. Ломакіна Т. Ю. Диверсифікація неперервного освіти. – М.: ИТОП РАО, 2003. – 287 с.
6. Ломакина Т. Ю. Педагогические технологии в профессиональных учебных заведениях : Монографические исследования: педагогика / Т. Ю. Ломакина, М. Г. Сергеева – М.: Academia, 2008. – 288 с.
7. Олійник В. В. Цільове управління професійно-технічними навчальними закладами в ринкових умовах : навчальний посібник / В. В. Олійник, В. В. Медведь / За ред. Г. А. Дмитренка. – К. : [ЦППО], 2002. – 68 с. : іл. – Бібліогр.: с. 57.
8. Пінчук Є. А. Концептуальні основи та тенденції розвитку безперервної освіти / Є. А. Пінчук // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2011. Випуск 1. – С. 72.
9. Скідіна О. Л. Соціальні технології в управлінні закладами освіти: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня докт. соціол. наук : спец. 22.00.06 «Спеціальні та галузеві соціології» / О. Л. Скідіна. – К, 2001. – 44 с.
10. Kwak Mary. Technological Acquisitions and the Innovation Performance of Acquiring Firms: A Longitudinal Study. MIT Sloan Management Review, Winter 2002, Vol. 42 No.2. Режим доступу: <http://www.executive.ru/knowledge/announcement/338617/> . Заголовок з екрану